

XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia – Kolozsvár, 2009. május 15–17.

Kettős kötődés?

Bródy Sándor kolozsvári évei és irodalomszemlélete

Irányítótanár:

Dr. T. Szabó Levente

Babeş- Bolyai Tudományegyetem

Bölcsészkar, Magyar Irodalmi Tanszék

Adjunktus

Szerző:

Péter Edit

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Bölcsészkar

Irodalom és társadalom,

mesteri képzés

Bródy Sándor, a kolozsvári publicista

Három lap mentén, az *Erdélyi Híradó*, az *Erdélyi Képes Újság* és melléklapja, a *Kolozsvári Élet*, valamint a *Magyarság* című lapok mentén ragadható meg Bródy Sándor működése az 1880-as évek végén Kolozsváron. A teljes kutatás során ezeknek a lapoknak a szerepét, működését körvonalazom és három kérdéskör mentén vizsgálom Bródy kolozsvári publicisztikai tevékenységét.¹

Egy nélkülözhetetlen filológiai vizsgálat teszi ki a kutatás egy részét.. Egy olyan filológiai munka, amelyben elhelyezem a lapokban megjelent Bródy-szövegeket. Ezek a szövegek több problémát is okoznak, hiszen nem minden cikk van ellátva aláírásával és ezekben a lapokban megjelennek szépírodalmi alkotásai is, ugyanakkor politikai-, szociális hangvétellű szövegeket is olvashatunk Bródytól. A szövegek beazonosítása mellett arra is kellett figyelni, hogy szépírói szövegei közül melyek azok, amelyek itt jelentek meg először és melyek azok, amelyek már korábbi kötetekből kerültek be a kolozsvári lapokba. Azt is megfigyelem, hogy mennyiben módosultak, változtak az egyes szövegek és mivel magyarázható ez.

A második kérdéskör kulturális eszméletörténeti. A pesti és kolozsvári irodalom viszonyát, a vidék és a város problematikáját, valamint az erdélyiség kérdését érintem ebben a részben. Hogyan viszonyulnak az egyes lapok ehhez a kérdéshez és mennyiben érhető tetten ebben Bródy állásfoglalása, hogy Budapestről érkezett íróról van szó.

A harmadik, politikai eszméletörténeti vizsgálat, amely a politikai, közéleti gondolkodás és az irodalom viszonyának kapcsolatát nézi meg a Bródy-életműben.

Terjedelmi okok folytán jelen dolgozatban csupán egyik lappal foglalkozom, az *Erdélyi Képes Újsággal* és melléklapjával, a *Kolozsvári Élettel*. Ez tulajdonítható Bródy első önálló lapalapítási próbálkozásának Kolozsváron. 1889. május 5.-től október 27.-ig éltek a lapok, amelyek jelenléte újtó és egyedi volt Kolozsváron és

¹ Az *Erdélyi Híradónál* 1889. jan.1.-től 1890. ápr. 2.-ig dolgozott mint segédszerkesztő, rovatvezető, főszerkesztő; A *Magyarság* című lapot 1889. okt.27.-től, 1890. ápr. 1.-ig szerkeszti, ő a lap alapítója is. Amikor az *Erdélyi Képes Újságot* és melléklapját kezdi szerkeszteni, párhuzamosan az Erdélyi Híradónak is aktív újságírója.

amelyben több Bródy- cikk is megjelenik. A továbbiakban a lapok műfaji sokoldalúságára figyelek és az ebből következő sajátosságokra és arra a rétegre, amelyet olvasóközönségének választ. Azon kívül, hogy Bródy kolozsvári tartózkodásának első lapalapítási próbálkozása kezdődött el, fontos arra figyelni, hogy ezek a lapok mennyiben kötődtek a városhoz. Egyrészt azért is fontos kérdés ez, mivel ebben tükröződhet Bródy mint kívülről jövő művész, ember viszonya a lokális problémákhoz. Másrészt Bródy irodalmi-, társadalmi szerepvállalása is a városrepresentációk mentén körvonalazható. Bródy közéleti, elsősorban a városrendezéssel kapcsolatos állásfoglalása, nagyon erős a vizsgált lapokban, és úgy tűnik, hogy ebből a társadalombölcseleti nézőpontból fogta fel az irodalmat is. Ez a nézőpont már az 1880-as évektől érvényesül Bródy írásaiban.² A társadalmi szerepvállalás mellett Bródy irodalmi szerepvállalása is körvonalazható, és az ezek közötti kapcsolat is láthatóvá válik.

Dolgozatom tehát Bródy és Kolozsvár kapcsolatát járja körül egy eddig nem vizsgált szempont alapján.

² L. Nyomor, 1884.

1. Műfaji sokoldalúság és írói írói szerepvállalás

Az *Erdélyi Képes Újság* május 5.-ei első számában *Az olvasóhoz* címmel jelenik meg a szerkesztőség üzenete, amelyben meghatározza az induló lap jellegét, tematikáját, ugyanakkor reklámozza is az induló lapot. Elsősorban újdonságát hangsúlyozza, ez az egyetlen képes lap az erdélyi részekben, ugyanakkor ez a legolcsóbb az ország ilyen fajta lapjai között. A jó, a szép, érdekes, erdélyi és olcsó fogalmakat emeli ki az újság sajátosságaiként, érdemeiként. Jó újságot akar, amely tudósít a világról, az ország és főként az erdélyi részek eseményeiről. Szép újságot szeretne, amelyben szép képek magyarázzák az eseményeket. És érdekes újságot akar, hogy az írottakat „kellemesnek és tartalmasnak lássa az olvasó.”³ Erdélyiségét, lokális irányultságát már maguk a lapok címei is megerősítik, ezen kívül azt hangsúlyozzák, hogy erdélyi eseményekre, személyekre fókuszál és az erdélyi olvasóközönség köréből kiemelten kíván foglalkozni az iparos, illetve gazdálkodó nép problémáival. Olcsó újságnak jelenti be, hogy mindenki számára elérhető legyen és olyanok is olvashassák, akiknek esetleg nem áll módjukban napilapot járatni. Melléklapja, a *Kolozsvári Élet*, ugyanazt a programot tűzi ki célul, de hangsúlyozza, hogy a lap főmunkatársa maga a város lesz. Kolozsvár már van akkora város, hogy a hét napjainak eseményeit lehet közölni egy lapban.

Bródy Sándor olyan hetilapot indít, amely információt szolgáltat az erdélyi embereknek, szórakoztat, ugyanakkor színvonalas esztétikai kíváncsalmaknak is eleget tesz, úgy az irodalmi anyag segítségével, mint a vizuális médiumon keresztül.

A műfaji kérdést tekintve nem teljesen egyértelmű a lapok beazonosítása. Mindenképpen városi lapként funkcionál, hetente egyszer jelenik meg, vasárnap, képes újság, irodalmi anyaga jelentős és változatos, társadalmi kérdéseket olykor irodalmi jelleggel mutat be. Érdekes, változatos, kellemes, tanulságos, szép, értékes, olcsó újságnak tünteti fel magát, amely különösen figyel a középrétegre, az iparos osztályra és a gazdálkodó népre is. A képes családi lap műfajhoz áll talán a legközelebb, de ugyanakkor szociális, társadalmi, városrendezési vonulata jóval erőteljesebb. Az olvasók nevelési szándéka, irányítása, az emberek tettekre buzdítása erős vonulatát képezi a lapnak.

³ Vö. *Az olvasóhoz*, Erdélyi Képes Újság (továbbiakban EKÚ), 1889.máj.5., 1.szám, 1.

Kérdéssé válik, hogy egy ilyen lapeggyüttes esetén mennyiben tekinthetjük egy lapként vagy tekinthetjük-e egyáltalán különálló lapokként. Az együtt olvasásukra már megjelenésükkor figyelmeztetnek. A *Kolozsvári Élet* csak együtt lehet megrendelni a főlappal. Együtt olvasásuk, úgy gondolom, nemcsak üzleti fogásként volt kigondolva, hanem a két lap együtt adhat teljes képet Erdélyről, Kolozsvárról. Ugyanakkor különálló lapokként is megállják helyüket, de szerencsésebb egymásmellettiességüket hangsúlyozni.

Bródy vállalkozása mindenképpen újdonságnak számított, nemcsak azzal, hogy mint képes újság egyedüli az erdélyi részekben, hanem azzal is, hogy regionális színezetével egy új laptípus meghonosítója volt.

2. Olvasóközönség és írói szerep

Olvasóit olyan értelemben is meghatározza, ahogy már hangsúlyoztam, hogy figyelembe veszi a szegényebb rétegeket is, hiszen azoknak is lehetőségük lesz megvásárolni a lapot, akik nem engedhetik meg maguknak napilapok megrendelését. Az *Erdélyi Képes Újság* és a *Kolozsvári Élet* viszont olcsó és az egész hét eseményeit egy helyen megtalálhatja az olvasó. Az arisztokrata és polgári rétegen túlmenően az iparos, gazdálkodó olvasóközönséget is kiemeli.

A főlap saját státusát úgy határozza meg, hogy egy szélesebb olvasóközönséget céloz meg, az erdélyi részek olvasóit, hiszen tematikájában is egy szélesebb területet fog át. Az újság címéből is kitűnik, hogy az erdélyi olvasókhoz szól, az információk, tudósítások is azt mutatják, hogy egységében célozza meg az erdélyi közönséget. A lapot vizsgálva két igen jól körvonalazható sajátosságra figyelhetünk fel. Egyrészt egy kozmopolita tendenciát képviselő lap látszatát kelti, ugyanis állandó híreket szolgáltat a nagyvilágból. Másrészt különböző stratégiákkal arra tesz kísérletet, hogy a várost a vidéket összekapcsolja. A főlap jellegét tekintve, ki kell hangsúlyozni a fent említett látszatosságot. A rovatokat, cikkeket tekintve úgy tűnik, hogy a világ, ország eseményeiről tudósít (*Újságok, Gazdaság*), majd az erdélyi újságok fontosabb információiból tallóz az *Erdélyi Újságok* című rovatban. Érdekes módon ezek az információk inkább szórakoztató, szenzációt keltő jelleggel szerepelnek, amelyek többször mesei jelleget is öltenek, iróniával, humorral vagy túlzott komolysággal megszerkesztett szövegek. Tehát a lap célja, mivel csak hetente

jelenik meg, nem kimondottan az aktualitás, hanem egyes események felvillantása, megmutatása a cél. Ilyen értelemben a napilapoktól szigorúan megkövetelt aktualitástól és politikai irányultságtól elhatárolja magát, és a teljesség látszatát kelti.

A melléklet, a *Kolozsvári Élet* jellegét tekintve már a helyi, a városi társadalomra, kultúrára, közönségre összpontosít. Ugyanakkor azzal, hogy Kolozsvárt mint várost ilyen értelemben kiemeli az erdélyi városok közül, jelzi, hogy a város fejlődő, szép, nagy, de még több figyelmet kell szentelni rá. A melléklet tudatosan fókuszál olyan szövegek megjelentetésére, amelyek a városról szólnak, a város eseményeit jelenítik meg, pl. a *Kolozsvári Élet* című rovat. Ugyanakkor egy közvetlenebb, családiasabb viszonyt alakít ki a szerkesztőség az olvasókkal, folyamatosan visszajelez az olvasók leveleire(*Kolozsvári Élet postája*), házasságokról értesít(*Hymen*). Cikkeiben, cikksorozataiban is törekszik az újság, hogy Kolozsvárról szóljon. A kolozsvári színészekről indít sorozatot *Kolozsvár neveltjei* címen, amelyben képekkel illusztrálva tervezi a színészek bemutatását. Ugyanakkor fontos szerepet kap a nőkről való beszéd is, a *Mi asszonyinkról* címmel, amelyben De La Rue ír olykor csípős, ironikus cikkeket a kolozsvári nőkről. A város valóban írója lesz a lapnak, ahogyan a beköszöntőben írja Bródy, hiszen a városi problémák, közügyek, egészségügyi, városrendezés jut fontos szerephez.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a főlap és a melléklet is a nevelés, a tájékoztatás, a szórakoztatás elvét tartja fontosnak, azt, hogy a lap vasárnaponként mindenki számára hozzáférhető és a szabadnap eltöltésének kellemes társa legyen. Viszont az *Erdélyi Képes Újság* legjobban körvonalazható célja az, hogy összefogja az erdélyi részeket, különösen figyelve a vidéki és a városi életmód sajátosságára, átjárhatóságára. A főlap az átfogó egységet képviseli, egy teljes Erdély- képet akar megmutatni, egy közös cél irányába vezet, hogy mindenki számára elérhető a kultúra, a társadalmi fejlődés és hogy Erdély a közös összefogás jelképe kell legyen. A *Kolozsvári Élet* az „erdélyi fővárost” teszi témájává, hangsúlyozza, hogy az erdélyi részek példaértékű városa Kolozsvár. Szépségét, fejlettségét viszont nem abszolutizálja, hanem folyamatosan ezzel párhuzamosan bírálja, kritizálja azért, hogy méginkább fejlett város legyen, felhívja a lakók figyelmét a jövőben elvégzendő feladatokra, ügyekre.

3. Kultúrális szemlélet Bródy lapjaiban és Bródy társadalmi szerepvállalása

A továbbiakban a két lap mentén Bródy társadalmi szerepvállalásának módozatait vizsgálom.

A népi élet és a város összekapcsolása igen erőteljes az *Erdélyi Képes Újságban* és a *Kolozsvári Életben* is. A vidékiség, a vidéki város és a műveltség összekapcsolása kiemelkedő probléma, ugyanakkor a város- és vidékreprezentációk a nemzeti kultúra fölemelkedésének megjelenítőiként is funkcionálnak. A kérdés az, hogy mennyiben mások ezt a problémát érintő szövegek a két lapban. Részletesen meg kell vizsgálnom, hogy milyen városreprezentációk jelennek meg, ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz. Milyen értékkel ruházzák fel ezek a szövegek a várost, illetve a vidéket, egymás ellenében vagy egymásmellettiességben ábrázolják. A továbbiakban az a fő kérdés, hogy milyen műfajú szövegekként jelennek meg ezek a reprezentációk, illetve milyen más reprezentációs lehetőségekkel él még a lap.

A másik kérdés, hogy Bródy lapjában a szociális, társadalmi problémák milyen jellegű szövegek mentén képződnek meg és milyen kapcsolatban vannak ezek a városi reprezentációkkal.

A harmadik fontos kérdés a képi reprezentációk jellege a lapokban, ez a probléma mintegy reflektál is a korábbi kérdéskörökre és ugyanakkor a lapok műfaji jellegét is nagyban meghatározza.

E kérdéskörök mentén körvonalazhatóak Bródy társadalmi szerepvállalásának lehetőségei a századvégi Kolozsváron.

3.1 Város- és vidékreprezentációk

Az *Erdélyi Képes Újság* egy nagyobb területi és tematikai teret jelenít meg, az egész Erdélyt próbálják átfogni az egyes cikksorozatok, szépirodalmi szövegek.

Az *Erdélyi Képes Újság* egy olyan cikkekből álló sorozatot is indít, amelyben különböző városok- és közösségreprezentációk olvashatóak. Ezek a szövegek igen változatosak, úgy tematikailag, mint íróik szempontjából. Olvashatunk cikket a székelyekről,⁴ a régi székelyekről,⁵ szilágyságiakról,⁶ a szászokról,⁷ Szamosújvárról,⁸

⁴ JÓKAI: *A régi székelyek*, EKÚ, máj. 5, 1. sz, 2.

⁵ SZABÓ: *A régi székelység*, EKÚ, jul. 11., 11.sz., 3-4.

Nagy-Enyed ünnepéről,⁹ a borszéki,¹⁰ előpataki fürdőkről,¹¹ a párizsi világkiállításról.¹² A legtöbb városrepresentáció az üdüléssel, a kikapcsolódással függ össze. Azt hangsúlyozzák, hogy milyen adottságai vannak az egyes vidékeknek és érdemes ellátogatni ezekre a helyekre a nyár folyamán. A városhoz képest határozzák meg magukat, hogy ezek a vidékek olyan sajátosságokkal bírnak, amivel a város nem. Egyfajta reklámként is olvashatóak, erős tájékoztatási jellegük van. A vidék ezekben a szövegekben pozitív értékekkel ruházódik fel, a pihenés, a szórakozás, a gyógyulás tereként jelenik meg. Azt figyelhetjük meg, hogy egy erős turisztikai irányvonal indul el ebben az időben, amely ugyanakkor felhívja a városi közönség figyelmét a vidék nyugodt, egészséges, pihentető sajátosságára. A polgárság szabadidős tevékenységét emeli ki, és ilyen értelemben kapcsolja össze a vidéket a városival.¹³

A *Kolozsvári Élet* sokkal inkább a városra koncentrál, úgy cikkeivel, mint a képek jellegével is. Míg az *Erdélyi Képes Újság* a pihenést, a nyári időtöltést inkább a vidékhez kapcsolja, ezt promoválja, addig a *Kolozsvári Élet* inkább Kolozsvár nyílt tereit, pihenésre, sétálásra szánt tereire hívja fel a figyelmet(*A sétatér reggel*,¹⁴ *A sétatér ötven éve*,¹⁵ *A mi kis fürdőnk*ről,¹⁶ *Ünnep a sétatéren vasárnapon*¹⁷). És mégha Kolozsvár városrendezési szempontjából nem is kifogástalan, fel kell fedezni, figyelni kell a nyílt terek fontosságára.

Egy érdekes cikket emelnék ki, amely a szabadidő, a nyári tevékenységekről való foglalkozások, divatok egyfajta ironikus megközelítését adja. Gyufa, Gyulai Farkas cikke a *Ki a zöldbe!* címmel jelent meg június 16.-án.¹⁸ A vidéket és a várost hasonlítja össze és bevonja a fővárosi vélekedést is. Kolozsvárt negatív színben tünteti fel „Kolozsvár belvárosának némely helyén a nyílt csatornák oly pokoli bűzt árasztanak, hogyha gyengébb idegzetű madarak léteznének, elhaladva az árkocskák

⁶ SZEMERE: *A szilágyságiak*, EKÚ, máj. 5., 1.sz., 4.

⁷ BOR: Nagy- szebeni séta. EKÚ, máj.12, 2.sz., 3.

⁸ Szamosújvárról, (Követ), EKÚ, máj.12, 2.sz., 5-6.

⁹ Nagy- Enyed ünnepe,(SS), EKÚ, jun. 9., 6.sz., 4.

¹⁰ Fürdőélet Borszéken,(n.n), EKÚ, jul.28., 13. sz., 3-4.

¹¹ Előpatak, (V.Sz.), EKÚ, jun. 30., 9.sz., 4-5.

¹² KELEMEN, *A párisi világkiállításról*, EKÚ, máj.26., 4. sz., 4-5.

¹³ Az *Erdélyi Híradó*ban is megfigyelhető a vidék és a város összehasonlítása, de szélesebb keretek között, ott Erdély vs Budapest, Kolozsvár vs Budapest, Erdély, Kolozsvár vs külföld oppozíciók jelennek meg, amely a különböző szemszögekből hol pozitív, hol negatív képet mutat meg Erdélyről, és az államhoz kapcsolódónak határozza meg magát.

¹⁴ *A sétatér reggel*,(O.), Kolozsvári Élet, máj.12., 2.sz., 5.

¹⁵ *A sétatér ötven éve*, (n.n), KÉ, aug.4., 14. sz., 4-6.

¹⁶ *A mi kis fürdőnk*ről, (Jegenye), KÉ, aug. 18, 16.sz., 5.

¹⁷ *Ünnep a sétatéren varárnapon*,(□.) KÉ, aug. 11., 15.sz., 5-6.

¹⁸ GYULAI: *Ki a zöldbe!*, KÉ, ju.16., 7.sz., 3-4.

fölött bizonyára beleszédülnének.” Ehhez képest mondja el, hogy a kolozsváriakra rátört a „zöld betegség”, a „zöld utáni betegség”. Érdekes viszont, hangsúlyozza a cikk írója, hogy míg a budapestiek irigylük az erdélyieket, mivel „ott fullad meg a nagy rekkenőségben” az ember, addig a kolozsváriak irigylük a falusiakat. Az ironia abban áll, hogy míg a városiak a falu fele vonzódnak, addig a vidékiek alig várják, hogy a vonattal Budapestre utazzanak. Tehát a város és a vidék egymáshoz képest kerül humoros, ironikus helyzetbe.

A századvégen nem csupán mint turisztikai elem kerül előtérbe a vidék, hanem a lapok a szabadidőkultúrához való kötődése azt is jelzi, hogy a lapok a polgári kultúrára összpontosítanak, azzal, hogy a szabadidő tereit a vidékhez kapcsolják. Ugyanakkor irodalmi szempontból is érdemes megnézni ezt az irányvonalat. Ugyancsak a *Kolozsvári Élet*ben jelenik meg egy cikk, *Faluzás Párizsban* címmel, amelyben arról beszél Zola, hogy a párizsi lakosság inkább falun tölti nyarát, egyre erőteljesebb a falu iránti vonzalom. De nem csupán ilyen téren, hanem az irodalomban is megfigyelhető a vidék iránti vonzalom.¹⁹ Zola ironikusan jegyzi meg, hogy nem csak a szabadidő, hanem az irodalomnak is fő eleme lett a vidék. Fontos hangsúlyozni azt, hogy magyar területen éppen ez az időszak az, az 1880-as, 90-es évek, amikor a város, a városi irodalom kezd teret hódítani, a látásmód egyre inkább a városi történetek, a városi embert megmutató szövegek fele fordul, de még igen erős a népies irodalmi tendencia is.²⁰

Úgy tűnik, hogy Bródy lapja Kolozsvárt a polgárság városának láttatja, amikor a város és vidék kapcsolatáról beszél. Leginkább az a turisztikai irányvonal emelkedik ki, amely a városi polgárok figyelmét a vidék fele irányítja. A polgárságra, a városi emberre, a városra való fókuszálás tehát a vidéki élethez való fordulásban is tetten érhető. Bródynál tehát újságírói szerepvállalásában fontos szerephez jut ez a tendencia, de az sem véletlen, hogy szépírói szövegeinek többségében nem parasztokat, munkásokat ábrázol, hanem polgárokat.²¹

Ugyanakkor irodalmi anyagát tekintve a lapnak, úgy tűnik, hogy egyaránt megjelennek történetek a népi életről és a városról is. Tehát Bródy két szempontot tart

¹⁹ ZOLA: *Faluzás Párizsban*, Kolozsvári Élet(továbbiakban KÉ), szept.8., 19.sz., 2-3.

²⁰ L.böv. KOZMA, 1972.

²¹ Megfigyelhető, hogy első regényeiben is a városi ember kerül előtérbe, az ő szenvedéseinek, megpróbáltatásainak színtere lesz a város, l. pl. *Don Quijote kisasszon(1886)* *Faust orvos(1888)*, című regények, az *Ember(1888)* című novelláskötet szinte valamennyi darabja a városi polgárokat mutatja be, de még a *Nyomor* egyes szövegei is. Ugyanakkor későbbi szövegeiben is gyakran a város és a polgári lét kerül előtérbe, pl. *Színészvér*, *A nap lovagja*, *Rembrandt* és számos más novellájában is. A tematikai szál mellett a személyiségek alakításában is fontos szerepe van a városnak.

fontosnak a vidék iránti érdeklődés kapcsán. Egyrészt turisztikai irányvonalat követve, a polgárság szabadidős tereként mutatja be, másrészt viszont irodalmi anyagát a népiest és az urbánust megjelenítő szövegek összhangjaként funkcionálja.

3.2 Szociális-, társadalmi irányvonal

Bródy társadalmi felelősségvállalása már korábban is a társadalmi kérdésekkel függött össze.²² A *Nyomor* című kötetet is Bródy társadalmi elkötelezettségének egy olvasataként értelmezhetjük, így az irodalmi szövegeit a társadalmi szerepvállalás egyik formájaként érti. A második kérdéskörben azokat a cikkeket emelem ki, amelyek közügyi, szociális- társadalmi problémákat érintenek. Hiszen Bródy társadalmi szerepvállalása olvasható ki a lap irányultságát figyelve.

A két lap közötti szembetűnő különbség abban áll, hogy az *Erdélyi Képes Újság* a teljes Monarchiáról szeretne tudósítani, ezért jelentet meg külön rovatot *Újságok* címmel, amelyben a világ és az ország különböző lapjaiból tallóz, főként figyelemfelkeltő, szenzációs, szórakoztató híreket ad az olvasó elé. Egy másik rovatban pedig az *Erdélyrészi Újságok* címmel a brassói, szilágysági, marosi és székely híreket lehet elolvasni. Úgy tematikai mint stílusbeli változatosság jellemzi ezeket a cikkeket. Nagy jelentőségű, lényeges információkat közlő cikkek mellett érdekességeket, humoros, kisszerű témákat is feldolgozó szövegeket közöl. A hír műfajától sokszor nagyon eltér, olykor anekdotikus jelleggel, mesei fordulatokkal megtűzdelt szövegekké válnak ezek a híradások. Ez azt is jelzi, hogy a lap státusához illeszkednek, amelynek nem az a célja, hogy politikai irányultságú legyen, sőt, inkább el szeretné határolni magát a kimondottan politikai témáktól. Így tehát olyan kérdéseket érint, amelyek információkat szolgáltatnak, tájékoztatnak, de ezeknek főként figyelemfelkeltő szerepük van és aktualitás voltuk nem szigorúan betartott. Ugyanakkor az a céljuk, hogy a lap az univerzalitás látszatát keltsék, hangsúlyozzák, hogy a lap ugyanolyan mértékben figyel a nagyvilág dolgaira mint az ország és az erdélyi történésekre. Így a lap olvasójában azt az illúziót kelti, hogy minden héten olvashatja a nagy-, illetve kisléptékű eseményeket is.

A *Kolozsvári Élet* szűkebb teret fog át, a lokális problémákra helyezi a hangsúlyt és sokkal több olyan szöveget jelentet meg, amely nem szépirodalmi,

²² Ugyanakkor a társadalmi felelősségvállalás értelmiségi éthosza az 1870-es évektől kezdve leginkább a társadalmi renddel összefüggő kérdéskörökhöz kapcsolódik.

hanem szociológiai jellegű. A *Kolozsvári Élet* című rovat mellett ezek a szövegek sokkal inkább hangsúlyozzák, körvonalazzák Kolozsvár szociális, egészségügyi, városrendezési problémáit. Ezek a szövegek Kolozsvárt mint várost emelik ki, a városi problémákra hívják fel a figyelmet, egy erős buzdító és nevelő szándék is van bennük. Bíráló, ironizáló hangot is megszólaltatnak olykor, de azzal a céllal, hogy változtatást kezdeményezzenek egy szebb, rendezettebb város érdekében. Leginkább az érdekel, hogy milyen szociális, társadalmi problémákat emelnek ki ezek a szövegek és hogyan, milyen módon teszik ezt.

A városrendezés egyik legfontosabb kérdésévé a templom körüli épületek ügye kerül, a város széppé tétele válik fontos kérdéssé.²³ Ugyanakkor folyamatosan hangsúlyozza a lap, hogy ezen esztétikai kíváncsiság mellett vannak még nagyobb problémák is: a városnak nincs pénze vízvezetékek letételére, az egészségügyi követelményeknek nem tud a város megfelelni, az utakat nem öntözik rendesen, télen a havat sem szállítják el. Általában kérdésfelvetésként jelenik meg a probléma. Ki tehet róla, kinek a hatáskörébe tartozik a feladat, hogyan lehetne javítani a helyzeten? A problémát elsősorban nem a politikai szervekhez, pártokhoz kötik, hanem egyes személyekhez, helyi szervezetekhez. A probléma megoldását nem az államtól várják, hanem lokális szinten történik az ösztönzés. Egy olyan logikát követnek, mely szerint a helyi problémák a helyi lakosság körébe tartoznak, és az a cél, hogy a város fejlődőképes legyen, hogy méltó helyet foglaljon el Erdélyben. Úgy tűnik, hogy Bródy képes lapja ilyen értelemben eltér a politikai lapok logikájától, ahol főként az államhoz képest határozzák meg magukat a városok, és az államot marasztalják el vagy dicsérik.²⁴ Itt inkább lokális kérdésként tevőnek fel a problémák, a helyi szervek, a helyi vezetők kerülnek előtérbe.

Bródy nem szépirodalmi jellegű szövegei is ide kapcsolódnak, amelyek főként helyi perspektívából világítják meg az eseményeket. Bródy a *Kolozsvári Élet* egyik számában Albrecht főherceget támadja, aki Kolozsvárra érkezett.²⁵ Habár politikai jellegű cikkhez áll közel, Bródy érdekesen kiforgatja ezt a műfajt. Cikkét úgy kezdi, hogy „politizálni nem szabad ebben a lapban” és így nem is teszi ezt, hanem csak „egyszerűen konstatáljuk” a helyzetet. Ugyanakkor erős, bíráló, ironikus hangnemben szólal fel a főherceg ellen, aki nem törődik a közügyekkel, ezért nem is érti, hogy

²³ *Detrimentum Republicae*, (n.n.), KÉ, jun. 2., 5.sz., 2., vö. GYARMATI, 2005.

²⁴ L. *Erdélyi Híradó, Magyarság*.

²⁵ b.s: *Egy főherceg közéről*, KÉ, jul.28, 13.sz., 5-6.

miért látogatott el Kolozsvárra. A másik hansoló jelleggel bíró cikk, amelyben a polgármestert vonja felelősségre. A cikk szeptember 8.-án jelenik meg.²⁶ Jókai látogatásával kapcsolatban ítéli el a polgármester viselkedését, aki nem fogadta kellőképpen a nagy író és ilyen értelemben szégyen, hogy Kolozsvár polgármestere, aki elől kellene járjon a példaadásban, éppen ő hoz szégyent a városra.

A két lap cikkeit tekintve, úgy tűnik, hogy a lapok a regionális irányvonalat követik, a lokális problémák válnak fontossá. A város fejlődése főként a lakosság érdekeként van megjelenítve, és csak aztán ágyazódik bele egy szélesebb perspektívába, hogy Erdély felemelkedését is szolgálja egyben. Bródy lapjának tehát lokális jellege adja egyik fő sajátosságát, a lap válik a helyi problémák tükrévé is, felmutatja a problémákat és megoldást javasol, illetve követel.

3.3 Kolozsvár éjjel

Az éjszakai Kolozsvár-kép is megjelenik a *Kolozsvári Életben*, főként Gyulai Farkas írásaiban. Írásaiban azt figyelem meg, hogy magukat az éjszakai történeteket hogyan jeleníti meg, milyen módon beszél az éjszakai városról és hogyan kapcsolja ezt városrendezési, szociális és társadalmi kérdésekhez. Ez azért fontos, mert korábban Budapest fejlődése, metropolisszá válása vont maga után a nagyvárosról szóló szövegek megjelenését.²⁷ Elkezdtek beszélni a városról mint a szépség, a gazdagság, a szórakozás helyszínéről, majd megjelent a főváros mint a bűn, a szegénység, a nyomor, az elzüllés városa. Az utóbbi képekhez gyakran társították az éjszakai várost.

Kolozsvár éjszakai képei egyrészt azt hangsúlyozzák, hogy az erdélyi városban is élénk éjszakai élet folyik, ugyanakkor ez azt is jelzi, hogy a nappali Kolozsvár-képek nem adnak hű tudósítást a városról, ehhez az éjszakát bemutató képek is szükségesek.

Gyufa a május 12.-én megjelenő cikkében örömmel konstatálja „akkora »világváros« hála istennek még nem vagyunk, hogy általában éjjel ne aludjunk.”²⁸ De hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy a város csendes, nyugodt, azért a központban igen élénk az éjszakai élet, a Mátyás-ház körüli szórakozóhelyekre utal, ahol tombol az ifjúság és a bor. Az egyetemre járó fiatalság teszi hangossá az éjszakai

²⁶ Jókai *Kolozsvárott*, KÉ, szept.8., 19.sz., 2., n.n

²⁷ L.bőv. NEMES, 2005.

²⁸ GYULAI: *Kolozsvár éjjel*, máj.12., 2.sz., 3-4.

életet, akik a „kelner” lányok társaságában igen jól mulatnak. Negatív, ironikus képet fest ezekről a részegségbe hajló éjszakákról és felhívja a város figyelmét arra, hogy a csendőrség nagyobb gondot kellene fordítson az éjszakai csendre. A másik cikkben, *Kocsisbál a Sánta kecskében* címmel számol be egy zártkörű rendezvényről, hangsúlyozza, hogy a kocsisok milyen jól tudnak mulatni.²⁹ A köznép mulatságát mutatja be, akik hajnalig tomboltak, táncoltak, szórakoztak.

Az éjszakai élet mint a szórakozás, az alkohol, a tánc, a tobzódás helyszínéként jelenik meg ezekben a szövegekben. A kissé bíráló hang mellett a narrátor jóindulatú szemlélődése jut szerephez. Vidám, kellemes dolgokról számol be, amelyben viszont olykor előtűnik a mértéktartó, a meggondolt polgári hang is, amely csípős megjegyzéseket tesz az éjszakai élet káros hatásairól.

A szórakozáshoz szorosan kötődnek a mulatóhelyek és a kelner lányok. Egy konkrét tény is közrejátszik a pincérlányok ügyében ebben az időben. Kolozsváron ezen a nyáron vált problémává a helyzetük. Ugyanis több rövid híradást is olvashatunk, amelyben a kolozsváriak kifogásolják a felszolgáló lányok jelenlétét Kolozsváron. A panaszuk az, hogy rossz útra térítik a fiatalságot, a bűnös szerelmet jelentik a városi lakosságnak. Így az elégedetlenség addig fokozódik, hogy a szeptember 29.-ei lapszámban már az a hír jelenik meg, hogy nincs több kelner lány Kolozsváron, és ez a tény „sok apát megörvendeztet, kiknek Kolozsváron tanuló fiúk van”.³⁰ Az *Erdélyi Képes Újság* mintegy erre a tényre válaszként jelentet meg egy cikket *A tizenkettedik órában* címmel, *Éjjeli kép* alcímmel, amely a kelnerlányok helyzetét taglalja.³¹ A név nélkül megjelent cikk először etikai szempontból közelíti meg a problémát. A könnyűvérű lányok sorsát próbálja megérteni a szerző, hogy biztosan a nyomor, a szükség bírja rá őket, hiszen a nyomor nem készíthet másra mint a bűnre vagy az öngyilkosságra. Ugyancsak ezzel a kérdéssel foglalkozik az *Erdélyi Híradó*ban megjelenő cikk is.³² A narrátor tanúként jelenik meg, aki részese volt egy ilyen éjszakának, ahol ezek a lányok szándékosan keresték a bűnt és semmiféle sajnálatot nem ébresztettek. A személyes hang, hogy tapasztalója volt a történeteknek még hitelesebbé teszi a képet.

A harmadik cikk, amelyet Gyufa írt egy egészen más nézőpontból közelíti meg az éjszakai Kolozsvárt. *Razzia* címmel május 29.-én jelenik meg egy cikk a

²⁹ GYULAI: *Kolozsvár éjjel. Bál a Sánta kecskében*, máj.26., 4-5.

³⁰ KÉ, szept.29., 22.sz., 7., *Kolozsvári Élet* rovatban

³¹ *A tizenketteik órában*, (Miki), EKÚ, okt.6., 23.sz., 4-5.

³² *Kolozsvár éjjel*, Edélyi Híradó, szept. 12., 3-4.

Kolozsvári Életben, amely a város éjszakai életét úgy mutatja be mint a nyomorgók és szegények napszakát.³³ Amikor az étellel teli város aludni tér, akkor jelennek meg a bujdosók, a törvényen kívüliek. Az éjszaka a legjobb búvóhely például a munkanélküliek számára, akik elrejtőznek a törvény elől. A cím is arra utal, hogy egy éjszakai csendőri ellenőrzés folyamán lehet elfogni a csavargókat, az illegálisan itt tartózkodókat. Egy konkrét példával bizonyítja ezt, egy román munkanélküli leleplezését tette lehetővé a csendőrök számára az egyik éjszaka.

Ahogy kitűnik az említett cikkekből is, Kolozsvár éjjeli képének megkonstruálása a titokkal, az elrejtéssel, a nyomorral, a szegénységgel vagy pedig a szórakozással, a tánccal, az alkohollal és a bűnös szerelemmel kapcsolódik össze. A város itt úgy jelenik meg mint a bűn, a törvénytelenység, a tobzódás, a szegénység városa, amelynek az éjszaka biztosítja a rejtőzés lehetőségét. A cikkek olykor ironikusan, bírálóan tekintenek ezekre a problémákra, máskor a munkás osztály szórakozását dicsérik.

Az éjszakai képek tehát társadalmi, szociális problémákat is megjelenítenek, amelyek felhívják a hatóságok figyelmét is a megoldandó problémákra, és a lap is mint közvetítő jelenik meg a polgárság és a hatóság között, amely helyet ad a véleménynyilvánításnak, a problémák felmutatásának.

3.4 A képek funkciója

A lapok műfajából kiindulva, képes hetilap, figyelnünk kell a képi anyag jellegére. Mit mutatnak meg ezek a képek, hogyan illeszkednek a lapok profiljához és milyen szerepet játszanak, hogyha szövegek és képek összefüggésében „olvassuk” őket. Az eddigi kutatások korábban nem fordítottak figyelmet erre a kéréskörre

A főlap mentén figyelve a képek jellegét, észrevevessük elsősorban a nagyarányú képanyag jelenlétét, másodsorban pedig, hogy nem egységes ez a képanyag sem tematikailag, sem minőségbeli sajátosságukat figyelve.

Először a képek tematikai vonulatát követném nyomon. Azt figyelem, hogy mit mutatnak meg ezek a képek. Két szempont szerint különíthetjük el. A több mint harminc kép közül vannak, amelyek a vidéki élet reprezentációi és vannak, amelyek a városhoz kapcsolódnak. Ezek arányát tekintve az *Erdélyi Képes Újságban*, inkább a vidéki reprezentációk vannak túlsúlyban. A vidéki életet megjelenítő képek, a paraszti

³³ GYULAI: *Kolozsvár éjjel. Razzia.*, máj.19., 3.sz., 5-6.

élet pozitív, idillikus, néhol bukolikus jellegét mutatják meg. A vidéki élet nyugodtságát, a természet szépségét jelenítik meg(*A bakter, Udvarlás a konyhában, Este a pusztán, A juhász, Anyóka olvas, Legénykedő öreg, Hadd segítek!, Szüret után, Terefere*). A városi tematikát megjelenítő képek leginkább Kolozsvár főbb épületeit, arcképeit mutatják meg, de más városokat is megmutatnak(*Bem- szobor Marosvásárhelyen, Eiffel- torony, Szamosújvár*). A Kolozsvárhoz tartozó képanyag leginkább Kolozsvár dicséretére szolgál, a fejlődő, alakulóban lévő, magyar Kolozsvárt láthatjuk(*A kolozsmonostori gazdasági tanintézet, Kolozsvár látóképe, Régi református templom és kollégium, Kolozsvéri főtéri templom, Mátyás király kolozsvári szülőháza*). Több szöveg mellé ugyanakkor társadalomnevelő, buzdító szövegek is társulnak. Főként azokhoz a képekhez, amelyek olyan teret mutatnak meg, amelyek alakítás alatt állnak vagy éppen változtatásnak kellene alávetni.

A városszépészeti, -rendezési problémákat tehát a kép médiumán keresztül is próbálják a lakosságnak közvetíteni. A *Kolozsvár a fellegrvárból nézve* című képet a 12. számban ez a szöveg kíséri: „A szép, az új, a nyári Kolozsvár látóképe, a fellegrvárból nézve, ezt ábrázolja egyik képünk. Szép máris, nagy máris, de terjedjen mégjobban, legyen még szebb! Legyen igazi fővárosa az erdélyi részeknek, melyre úgyis hivatva van!”³⁴ Tahát térbeli és esztétikai szempontból írja le Kolozsvárt, hangsúlyozza, hogy a jelenben is pozitív képet fest, de arra kell törekedni, hogy az emberek méginkább figyeljenek erre a szempontra. Ugyanakkor ezek az elvek a város rangbeli helyzetét is erősítik, fővárosi rangot adnak neki az erdélyi részekben.

Egy másik számban a kolozsvári főtéri templom képét mutatja be a lap az alábbi szöveg mellett: „A kolozsvári főtéri templom és környékének szép képét veszik lapunk első oldalán olvasóink. A piaci régi templom megújítási munkálatai serényen folynak, az épületek lassanként lefogynak mellőle. Nemsokára- reméljük- legalább teljes szépségében fog a város fölé emelkedni a város dísze, az ország egyik legszebb és legrégibb temploma.”³⁵ A templom körüli épületek lebontása elkezdődött és az újság is a minél hamarabbi megtisztítás mellett foglal állást. Egyaránt fontos, hogy a templom szép dísze legyen a városnak és ezt az igényét ki is szélesíti egészen országos szintűre.

Azt figyelhetjük meg, hogy az *Erdélyi Képes Újság* egyformán kiemeli a vidéket és a várost, mindkettőnek megmutatja a sajátosságait, jellegzetességeit. Ezt az

³⁴ EKÚ, jul.21., 12.sz., 6.

³⁵ u.o, aug.18., 16.sz., 7.

irányultságot a cikkek, szövegek mentén is fenntartja a lap- mint már kifejtettem- és ezt még a kép médiumával is erősíti. Ebből arra következtethetünk, hogy Bródy lapja tudatosan képviseli ezt az irányt, mintegy egybefogóan akarja láttatni az egész Erdélyt, másrészt a városi lakósságnak akar egy pozitív, idillikus képet felmutatni. Úgy tűnik, hogy a lap nem ellentétként állítja szembe a népiest és az urbánust, hanem egymásmellettségükben látja érvényességüket.

A *Kolozsvári Élet*, a melléklet célja, hogy lokalizálja a problémákat, jóval inkább a város problémái, a várost foglalkoztató ügyek kerülnek előtérbe. Ezt a törekvést figyelhetjük meg a képek mentén is. A város fontosabb intézményeit mutatja be(*A Bánffy- palota, Bethlen- bástya, Az Erdélyi Múzeum, A kolozsvári nemzeti színház, Kolozsvár tanácsháza, A kolozsvári régi református templom, Kolozsvár piaca, Kolozsvár madártávlattól*). Vannak olyan képek, amelyek a kolozsvári színészeket mutatják be az olvasók számára. Ezek a képek egy rovatban jelennek meg, amely nyolc színész bemutatását tervezte. A másik csoportja a képeknek a családi élet köréből mutat meg jeleneteket(*A közös titok, A mama leánya, A kis vándorművészek, Poéma, Duzzogás*). Talán a teljes képanyagból egy kép van, amelyik előtt ma érthetetlenül állunk, és talán a korabeli közönség is, hiszen a *Hadgyakorlat a tengeren* című kép a korábbiaktól teljesen eltér és nem látható, hogy milyen jelentősége van a képnek ebben a lapban. Hiszen művészi értékű funkciót esetleg tulajdoníthattak neki, de maga a lap egésze nem ilyen irányba szerveződik, hiszen a képek sokkal inkább a funkcionális jellegük révén hatnak.

Mindezen képek vizsgálatából arra a következtetésre juthatunk, hogy egy erőteljes urbánus kép olvasható ki a *Kolozsvári Élet*ben. Nemcsak a várost mutatják meg ezek a képek, hanem a városi lakókat is. A várost reprezentáló képek, akárcsak az *Erdélyi Képes Újságban*, a változásra, a fejlődésre összpontosítanak. Még szebb, még nagyobb, még fejlettebb várost szeretnének kialakítani. Például a *Kolozsvár madártávlattól* címűnél ez a szöveg kíséri a képet: „[...] hű kép, ha minél hamarabb változnék e kép, ha mennél több magas épület emelkednék ki belőle, és mennél több fa.”³⁶ Itt tehát az urbanitási törekvések a természettel kapcsolódnak össze, a zöld területek egészséget, jó levegőt biztosítanak, és ezért a város fejlődését, építészeti terveit ilyen irányban határozza meg a lap. A jövő fele irányulnak ezek a képek, a

³⁶ KÉ, jun.2., 5.sz., 6.

jelen képe Kolozsvárról szép és biztató, de arra kell ösztönözni a lakókat, hogy a jövőben még sokat fejlődhet, szépülhet.

A családi élet köréből is jelennek meg képek, úgy vidéki, mint városi térben. Az anya és a gyermek képe a legszembetűnőbb. Ezzel mintegy a családi lap műfajához alkalmazkodik. A nőket is többször mutatja be sugdolózza, titkokat rejtve. Ugyanakkor a *Kolozsvári Életben* árva gyerekekről is megmutat egy képet, amelyen az egyik utcagyerek hegedül, a másik énekel. Ehhez a képhez a következő szöveg van fűzve: „Amerikába vándorlott olasz család árvái. Peppo fineszko hegedűszóval kíséri a kis Angela dalát. Valahol New York utcáján.[...]Ők a világ árvái. És ezeknél még szerencsétlenebb is, hány van még!”³⁷ Másik oldalon a reggeliző kisgyerek képét is láthatjuk.

Úgy tűnik, hogy Bródy saját lapját, a képek tematikai vonulatát tekintve, egy urbánus- népi összekapcsolás nevében szervezi. A modern város és a népi élet jellegzetességeit jeleníti meg ezekben a lapokban. Érdekes módon egy olyan egységben láttatja Erdélyt, amelyre nem igen volt példa a századvégi publicisztikában. A lap céltudatosan építi fel a képi anyagát és szinte teljességében azonos koncepció szerint szervezi a lapban megjelenő szövegek logikájával. A népi és az urbánus játékba hozásáról van szó, egymásmellettségükben ragadja meg őket és egymáshoz való viszonyukat mutatja meg.

A képek funkciója minőségi szempontból arra mutat rá, hogy milyen képeket sikerült Bródynak megszereznie, kiknek az alkotásai kerültek a lapokba és ezek milyen művészi értékkel bírnak. Arra a kérdésre, hogy honnan juthatott a képanyaghoz és milyen alkotóktól származnak, minden kép esetében nem adhatunk egyértelmű választ. A vízjegyekből következtetve tártam fel a képanyag több mint felét, de ez csupán feltevésekre enged következtetni. Ez a kutatás egy további kutatási irányt nyithat meg, a vizualitás és a sajtó igen fontos kapcsolatát mélyítve el. Ugyanakkor a képi megformálás és a szociális felelősségvállalás és a regionális irodalomszemlélet kapcsolatáról van szó.

A vidéki életet megjelenítő képek többségét Pataky László festette, erdélyi festő, aki a müncheni életkép festészeti iskola magyar követőinek egyike. 1883 és 1889 között Münchenben, Párizsban és Budapesten él. Ebből az időszakból származó festményei a realizmus és a naturalizmus jegyeit viselik magukon. Patakytól több kép

³⁷ *A kis vándorművészek*, KÉ, okt. 13., 24.sz., 4.

is megjelenik Bródy lapjában: *A bakter*, *Udvarlás a konyhában*, *Este a pusztán*, *Juhok között*, *Békebíró juhász*, *Az ivóban*, *Csendes mulatság*, *Az aratás* címűek. Majd Párizsban Munkácsy műhelyében dolgozik. Góró Lajos, szintén erdélyi festő és grafikus képe is feltűnik, *A vásárosok* címmel. Több könyvet is illusztrált, többek között Jókai Mór *Egy magyar nábobját*. Bitzó Géza erdélyi festő és rajztanár festménye, a *Találka* jelenik meg a lapban. Linek Lajos egyik festménye, a *Szüret után* a népi élet egy jelenetét mutatja meg. Linek Gyöngyön született, hosszú ideig mint karikaturista szerepelt. Ő festette meg Kossuth Lajost is halottas ágyán.

A várost reprezentáló képek közül Sárdi István, erdélyi rajztanító és festő 1889-ben készíti el a kolozsmonostori gazdasági tanintézet rajzát, amely már ebben az évben be is kerül Bródy lapjába. Hány Gyula, zalaegerszegi festő képét láthatjuk még a lapban, *A Bánffy-palota* címmel. A várost, városi épületeket ábrázoló képek közül egy fényképet ismerhetünk fel, *Kolozsvár piaca* cím alatt, amely C. Hungerer és Göschl jeggyel van ellátva, amiből arra következtethetünk, hogy a bécsi C. Angerer & Göschl Grafikai Műintézet(1870-1983) anyagából származik.³⁸ Ezzel a jeggyel van ellátva több kép is, amely arra enged következtetni, hogy Bródy innen juthatott a képekhez.³⁹ A városi életet megjelenítő képek közül még felismerhető Gunning King, a brit festő képe, *A közös titok* címmel. A *Duzzogás* című kép az utolsó lapszámban jelenik meg, amely Karlovsky Bertalan festő képe, aki Münchenben és Párizsban tanul Munkácsy mellett. Mindkét kép a *Kolozsvári Életben* jelenik meg. Az *Erdélyi Képes Újságban* érdekességgént jelenik meg *Az óriási szakáll* címmel Henri Thiriat, francia művész képeit láthatjuk. A neves személyiségeket megjelenítő képek, metszetek közül több is a C. Angerer & Göschl műintézetéből van.⁴⁰ Ugyanakkor Pollák Zsigmond, szlovákiai, majd Budapesten élő, festő és fametsző több alkotása is bekerül a lapba, Bethlem Gáborról készít rajzot, 1889-ben készíti el K. Papp Miklós és Lönhart Ferenc püspök arcképét rajzban. Ezek az *Erdélyi Képes Újságban* jelennek meg. Teleki Sándorról is fest egy képet, amely a *Kolozsvári Életben* jelenik meg.

Az adott képanyag minőségét tekintve arra következtethetünk, hogy Bródy a képek többségéhez egy műintézet révén juthatott, a névnélküli képek esetében viszont a forrás ismeretlen, lehetnek más korabeli lapokból is. Ugyanakkor főként magyar

³⁸ Az kérdéses, hogy állt-e közvetlen kapcsolatban velük vagy magyar közvetítőn keresztül jutott hozzá az anyaghoz

³⁹ A KÉ-ben: *Kolozsvár piaca*, *Jászai Mari*, *A kolozsvári nemzeti színház*, *Szentgyörgyi cigány*, *Kolozsvár tanácsháza*; az EKÚ-ban: *Kolozsvár a fellegrárból*, *A régi református templom*, *Víg élet*, *Kolozsvári főtérsi templom*, *Mátyás király szülőháza*, *Szamosújvár*, *Fenyők körül*, *Vásárosok*.

⁴⁰ Ugron Gábort, Szász Domokost, Szentgyörgyi Istvánt ábrázoló metszetek.

művészek alkotásai kerülnek be a lapokba, ezzel is hangsúlyozva, hogy a magyar alkotók és alkotások révén mutatható meg Erdély. Az alkotások kiválasztásánál nem csupán a tematikai érdekelttség lehetett fontos, tudva azt, hogy a képek többsége neves erdélyi, monarchiabeli alkotóktól származik. Bródy elképzelésében tehát benne lehetett a művészet közvetítésének szándéka is.

4. Bródy irodalmi szerepvállalása

Bródy saját lapjában teret szentelt társadalmi kérdéseknek, a szórakoztatásnak és az irodalomnak is. Ha az irodalmi anyagát vesszük figyelembe, igen változatos. Úgy tűnik, hogy a nagy klasszikusoktól egészen a kezdő írókig mindenki helyet kapot a lapban(Jókai, Mikszáth, Lengyel Sándor, Kovács Dezső, Tábori Róbert, Ábrányi Emil, Barna Izidor, Palágyi Lajos, Bársony István, Harmath Lujza, stb.) A melléklapban is ezek a szerzők jelentetik meg írásaikat, Malonyai Dezső, Thewrek István, Fáy Szeréna, Hunyady Margit egy írása is és itt ír még Gyulai Farkas is. A főlap és a melléklap is folyamatosan közöl lírai alkotásokat, Makróczy János, Hegedüs István, Esztegár László, Barna Izidor, Gabányi Árpád, Sebőki Jób, Reviczky Gyula, Nagy Mór, Barna Izidor verseit.

Kérdéssé válik, hogy milyen koncepció vezérli Bródyt. Irodalmi anyagát figyelve a lapoknak, eklektikusnak tűnik. Arra következtethetünk, hogy lehetőséget akart adni a kolozsvári, erdélyi szerzőknek a megmutatkozáshoz, de egészében tekintve a lapot, irodalmi színvonala nem kiemelkedő. Ugyanakkor külföldi szerzők alkotásai alig jelennek meg, leginkább fordítások, németből, franciából, angolból, és még néhány külföldi író szövege jelenik meg, ezek is csupán a vége fele. Úgy tűnik tehát, hogy egyrészt teret enged a fiatal generációnak, másrészt viszont arra törekedett, hogy a lap magyar legyen, nemzeti, minden vonatkozásában.

Ami kutatásom szempontjából érdekesebbnek mutatkozik, az a Bródy Sándor szövegeinek jelenléte saját lapjában. Kozma Dezső *Bródy Sándor Kolozsvárt* című tanulmányában ezt írja: „Magának Bródynak is mindössze két elbeszélése, *A fekete úr*(1889.jun.30.) és az *Éjszaka*(1889.jul.7.) jelenik itt meg Bródy aláírásával, ezek közül is az egyik az *Erdélyi Híradó*ban látott először napvilágot[...] Feltehetőleg viszont más nevek mögött is Bródyt kell sejttenünk, nem valószínű ugyanis, hogy éppen saját lapjába ilyen keveset írt volna.”⁴¹ Kozma Dezső feltevése igaznak

⁴¹ KOZMA, 1972.

bizonyul abból a szempontból, hogy még lehetnek Bródy írások a lapokban, hiszen Bródy itt jelentet meg még két szöveget, a *Linát* és a *Történet egy szegény emberről* című novelláit. A *Lina* R.-el van jelölve, a másik novella pedig név nélkül jelenik meg. A korábbi kutatások erre nem figyeltek fel. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy ezek a szövegek már korábban megjelentek a *Nyomor* című kötetben, csupán más cím alatt. A *Lina* a *Nyomorban* *A mosóné leányai* címmel, a *Történet egy szegény emberről* című novella pedig *Taragovics Tógyerék* cím alatt olvasható a *Nyomorban*. Tehát Bródynak négy novellája jelenik meg: *Lina*. *Történet a a budapesti népéletből*⁴² (R.), *Történet egy szegény emberről. Életkép*⁴³ (n.n), *A fekete úr*⁴⁴ (B.S.), *Éjszaka*⁴⁵ (Bródy Sándor).

Eddig nem figyeltek fel viszont két olyan cikkre, amelyek feltehetőleg szintén Bródyhoz köthetőek. A *Kolozsvári Életben* június 2.-án jelenik meg egy cikk *Kolozsvári szépirodalom* címmel, amelyben a kolozsvári és a budapesti felolvasóestek jellegét hasonlítja össze.⁴⁶ Kolozsvárhoz az Erdélyi Irodalmi Társaságot köti, amely mentes minden hiúságtól és szép asszonyok hallgatják. Ezzel szemben Budapesten a Kisfaludy Társaság felolvasóestjeit „meleg, fülledt levegő” hatja át. Nem csupán a klíma különbségére utal, hanem a felolvasóestek jellegére is. Majd kiemeli Tutsek Annát, novella- és esszéíró, aki nő létére nem fél az előítéletektől és felolvas, az irodalmi élet részese. Érdekes olyan szempontból is a szöveg, hogy Bródy Budapestről érkezett és mint Kolozsváron élő állítja ellentétbe a két várost és egyben két irodalmi koncepciót is, a kolozsvári irodalmi életet emeli ki, dicséri a fővárosival szemben. A másik cikk Baldaczin néven a Mátyás- ünnepségekről számol be.⁴⁷ Azt mondja a cikkíró Bródy drámájáról, amit az ünnepség keretében mutattak be a Kolozsvári Színházban, hogy a lap nem írhat jól róla, mert ez reklámnak tűnne. „Tekintettel a meglehetősen belső viszonyt, amivel szerzővel vagyunk” megszólalás nagyon is emlékeztet az *Erdélyi Híradó*ban megjelenő cikk stílusára, ahol Bródy saját drámájáról ír: „Sőt a szerzőt- ki ismételjük, jó ismeretségben áll azzal, aki e sorokat írja- a lámpák elé is tapsolták.[...] Hanem itt arról a szerzőről van szó, akihez-

⁴² BRÓDY, *Lina*, EKÚ, máj. 26., 4.sz./ jun.2., 5.sz./ jun.9., 6.sz.

⁴³ BRÓDY, *Történet egy szegény emberről*, EKÚ, jun.16., 7.sz./ jun.23., 8.sz.

⁴⁴ BRÓDY, *A fekete úr*, KÉ, jun.30., 9.sz.

⁴⁵ BRÓDY, *Éjszaka*, EKÚ, jul. 7., 10.sz.

⁴⁶ *Kolozsvári szépirodalom*, (Baldacrin), KÉ, jun.2., 5.sz., 1.

⁴⁷ *Történetek a hétről. Hangos napok*, (Baldaczin), KÉ, szept.8., 19.sz., 1.

ismételjük- e sorok írójának van némi köze.”⁴⁸ Már ez az eljárás is gyanút kelthet az olvasóban, ugyanakkor Bródy máskor is használja ezt az álnevet.

A továbbiakban Bródy szépírói szövegeivel foglalkozom. Az érdekel, hogy miért éppen ezeket a szövegeket jelentette meg ebben a műfajú lapjában. Hogyan viszonyulnak ezek a szövegek a laphoz, ugyanakkor van-e újdonság jellegük azzal, hogy egy kolozsvári lapban jelennek meg. Milyen formai és tematikai változásokon mentek keresztül azok a szövegek, amelyeket kötetekből már ismerhettek az olvasók. Ugyanakkor azokra a narrációs eljárásokra figyelnek, amelyek meghatározták Bródy írásait ebben az időszakban. Ugyanakkor ezen a szálon kapcsolódnék a naturalizmus irányzatához is, hogy mennyiben tekinthetők Bródy szövegei naturalistáknak, hogyan fogták fel Kolozsváron a naturalizmust a századvégen és ebben milyen szerepe volt Bródy közvetítésének.

Az *Erdélyi Képes Újság*ban megjelent négy novellát vizsgálom meg a továbbiakban. Először arra a két szövegre fókuszálnék, amelyek már korábban is megjelentek az 1884-es *Nyomor* című kötetben. A *Lina* című novella *A mosóné leányai* címmel jelent meg a *Nyomorban*. Bródy elsősorban azért változtathatta meg a címet, mivel a Lina személynévvel nem utal semmiféle társadalmi rétegre. Úgy gondolom, hogy kolozsvári közegbe helyezve a novellát, jobbnak látta ekerülni azt, hogy a társadalom alsó rétegét jelenítse meg már a címben. Az alcímként funkcionáló „*Történet a budapesti népeletből*” méginkább hangsúlyozza, hogy egy budapesti történetről, Budapestről, a budapesti népeletről szól. A *Történet egy szegény emberről* című novella *Taragovics Tógyerék* címmel jelent meg a *Nyomorban*. A kolozsvári újságban ezzel a címmel jóval általánosabbá teszi a novella cselekményét. Ez a történet egyike a szegény emberekről szóló történeteknek és közelebb is hozza ezzel az olvasókhoz. Alcíme, *Életkép*, ez általánosítható minden szegény emberi sorsra. E novellák esetében semmiképpen nem beszélhetünk külső kényszerről, hiszen Bródy a lap tulajdonosa, szerkesztője, így saját belátásából, ötletéből változtatja meg a címeket. Csupán címbeli eltérés figyelhető meg a lapban és a korábban megjelent kötetbeli szövegek esetén. A szövegek teljes egészükben azonosak.⁴⁹

Mindkét szöveg a társadalmi kiszolgáltatottságot jeleníti meg. A *Linában* a keretet maga a mosás teremti meg, amely arra utal, hogy egyetlen megélhetési

⁴⁸ *Király- tragédia*, (b.s), Erdélyi Híradó, aug. 27., 3.

⁴⁹ vö. az *Erdélyi Híradó*ban megjelent szövegekkel, amelyekben nem csupán címbeli eltérés figyelhető meg, hanem több szöveg esetén is a szövegbeli eltérések értelembeli változáshoz vezetnek.

lehetősége a családnak, amely fő fontossággal bír, bármilyen katasztrófa is történjék a család életében. Ebbe a keretbe, amely a fizikai értelemben vett szegénységet mutatja meg, ágyazódik bele a lelki szegénység története, amelyben a megesett lány testvérének bosszúja teljesedik be. A történet csattanója abban áll, hogy a bosszú átalakul, Lina is szerelmes lesz testvére megrontójába és így nincs más megoldás, mint a gyilkosság, amely egyben öngyilkosság is lesz. Mindentudó elbeszélő révén ismerjük meg az eseményeket, de az elbeszélő semleges marad, szárazon, kommentárok nélkül meséli a történetet. Ezzel az is kiemelődik, hogy ez a történet maga a száraz valóság, amit megismerhet az olvasó Budapestről. A nézőpont viszont fokozatosan változik, egyre inkább Lina szemszögéből láttatja az eseményeket. Ezzel a történet egyre inkább Lina belső harcává alakul át. Ezzel az olvasó is közelebb kerül a lány tragédiájához. A belső beszéd egyre gyakoribbá válik, a táncteremben többször elhangzó „Schak elegant...” egyre inkább fokozza a tánc hangulatát és ezzel párhuzamosan Lina belső feszültségét. A tobzódó báltömeg igazi haláltáncává alakul át, ahol a haláli pár elvonul. A fokozást még segítik a további narrációs eljárások is: ismétlés, kihagyás, elhallgatás. Bródy gyakran használja a három pontot, illetve több pont használatát egy-egy gondolat végén, a lelki nyugtalanság érzékeltetésére, a feszültség fokozására. Ugyanakkor a ki nem mondott, illetve a ki nem mondható gondolatok érzékeltetésére szolgálnak.

A *Történet egy szegény emberről* című novella a társadalmi determináltság problémája köré épül. A társadalmi berendezkedés határozza meg az ember sorsát, Tódor szegénysége ebből ered. A történet, a metonimikus szál mentén, egyszerűnek mondható. Taragovics Tódor és György egy lakásban élnek, de társadalmi és nemzetiségi különbségek választják el őket egymástól. Tódor elégedetlen saját nyomorával, ezért elárulja Györgyöt a hivatalban és így a társadalmi ranglétrán helyet cserélnek, sőt, még a György kedvesét is ő hívhatja színházba. Viszont a történet egy csattanóval ér véget, Tódor felakasztja magát. Sokkal inkább figyelemre méltóak a történetépítés sajátosságai. A történet különböző elbeszélésmódokba ágyazódik bele. Több elbeszélő körvonalazódik, van egy énelbeszélő, aki szereplő-elbeszélő, ő is Taragovicsékkal egy házban lakik. És vannak azok az elbeszélő szövegek, amelyek a pletykát, a másoktól hallott, mások által látott vagy olykor személyes élményeket mesélik el. Érdekes módon, már a novella kezdete a pletyka műfajával indít. Aki elbeszéli a történetet, két különböző nézőpontból mutatja be Taragovicsék kapcsolatát. A két „pletykáló” nézőpont ütközik egymással, és mindkettőnek

igazságértéket tulajdonít. Ezzel mintegy felszámolja saját szólamának hihetőségét és az olvasó is bizonytalan pozícióba kerül a történet hitelességét illetően. A szereplő-elbeszélő tudása ehhez képest igen szűk, csupán az általa látottak jelennek meg. Az énelbeszélőt, úgy tűnik, nem a pletyka határozza meg, de ironikus helyzetbe kerül, hiszen ő is kíváncsi a pletykára, ő ad jelet a „verébnek”, egy másik lakónak, aki el szokta mesélni Taragovicsék ügyeit. A történet keretét itt a pletyka adja és az elbeszélés az elbeszélésben eszközével játszik el Bródy. A pletyka fogja egygá a történetet és ez eleve ironikus helyzetet teremt. Ironikus helyzetbe kerül maga a történet és az elbeszélők pozíciója is. Ebben a történetben nincs egy külső narrátor, aki reflektálna a történetekre. Nincs semmiféle reflexió, akárcsak a *Lina*-ban, így a történet a maga elbeszéltségében válik értelmezhetővé.

Az elbeszélésmódokkal való játékot metaforikusan értelmezve egy erős társadalombírálat olvasható ki. Semmi sem hihető, az embereket a pletyka határozza meg, ami lealacsonyítja őket, de erről ők maguk tudnak a legkevésbé. Csupán metaforikus szinten értelmezhető, hiszen egy külső elbeszélő hiánya miatt méginkább a maga csupaszságában, realiztikus voltában jelenik meg az olvasó előtt az emberi kicsinyesség. Bródy tehát a társadalmi ellentéteteket kritizálja, ugyanakkor az ebből fakadó irigységet, pletykát élezi és ironikusan játsza ki. A szegénység egybekapcsolódik a lelki szegénységgel és erős társadalombírálattá fogalmazódik meg.

A *Lina* című novella romantikus elemei mellett erős naturalisztikus jegyek is felbukkannak, például a tobzódó táncolók leírásában, a mosás, a születő csecsemő az anya karjaiban, a halott kiterítése és az anya száraz záró mondata, hogy nem lesz munkája, ha nem folytatja a mosást, erősen kihangsúlyozzák a testiséget a maguk valóságukban, és ezek a jelenetek mintegy eltávolítanak minden romantikus képtől, és a társadalmi helyzetet, kiszolgáltatottságot mutatják meg. Narratológiaiilag a keretes szerkezet hangsúlyozza ezt és az elbeszélő semleges viszonya az elbeszéltekhez. Itt is erős társadalombírálat fogalmazódik meg.

A *Történet egy szegény emberről* című novella mentes mindenfajta romantikus eljárástól, a fizikailag érzékelhető szegénység párosul a lelki szegénységgel, ez vezet el az áruláshoz. A pletyka nyelvén tárul fel a szegénység képe a maga valójában, ami egyben kritikaként is értelmezhető. Egyrészt bírálja a társadalmi berendezkedés igazságtalanságát és a szövegszervező elvek mentén értelmezhető úgy is, hogy bírálja

a másokról való beszédmódot is. Ezek a Bródy- szövegek tehát átültetések, a novelláskötetből kiragadva, bizonyos módosításokkal kerültek be a lapba.

Bródy kolozsvári novelláinak tekinthető viszont az *Éjszaka* és *A fekete úr*, amelyeknek szintén a város a terük. Az *Éjszaka* sokkal inkább a romantika elemeit használja fel, a titok, az éjszakai elmélkedés, a levelekből kibontakozó valóság felfedése. Két nővér szerelme és tragédiája bontakozik ki, amelyben az olvasó is az énelbeszélővel együtt jut a titok birtokába. *A fekete úr* című novella a *Kolozsvári Élet* hasábjain jelenik meg és érdekes módon egy konkrét kolozsvári eseménnyel is kapcsolatba hozható.⁵⁰ Amint már utaltam rá korábban, ebben az időben a kelnerlányok ügye igen komoly problémát okozott a városnak. Bródy novellája egy kocsmai képet mutat be, ahol a kávéslány válik minden vendég célpontjává. A lány nem veszi figyelembe ezeket a vendégeket, hanem egyre inkább érdekli egy szerény, fekete ruhás úr jelenléte. A lány nézőpontja válik egyre erőteljesebbé, belső beszéde révén ismerjük meg gondolatait, vágyait. Az anekdota szerű csattanó, hogy a férfi néma, még fokozódik azzal, hogy a lány, amikor ezt megtudja, elfordul tőle, felnevet és végzi tovább szokott munkáját. Itt a romantikus szerelem kifigurázása történik, a szerelem nem teljesülhet a testi fogyatékoság miatt.

Mind a négy novella városi térben játszódik, és a *Lina* című novella kivételével a történetek szereplői polgárok, a város emberei. Ők tapasztalják a városi élet eseményeit, a bérházak pletykás társaságát, a szegénységet, a kiszolgáltatottságot. Ezek a hősök általában a sors, a társadalom kiszolgáltatottjai, nem saját akaratuk irányítja, hanem történnek velük az események. Naturalisztikus jellegüket a realiztikus képek apró leírásai, az elbeszélői hangok változtatásai, a narrátori hang kiszólásainak háttérbe szorításai adják. A metonimikus történetépítés mellett a metaforikus szál is megjelenik, amely erős társadalombírálatot fogalmaz meg.

Úgy tűnik, hogy Bródy szépírói szövegeiben nagyon erős a társadalombíráló jelleg, a szociális problémákat kritizáló vonulat. És nem csupán a korábbi szövegekben figyelhető meg ez az irányvonal, hanem Bródy későbbi szövegeiben, lapalapításaiban is.⁵¹

⁵⁰ Először az *Erdélyi Híradó*-ban jelenik meg, június 28-án, a *Kolozsvári Élet* másnapi lapszámából veszi át. Így tulajdonképpen az *Erdélyi Híradó*-ban jelenik meg hamarabb, de a *Kolozsvári Élet* eredeti cikke.

⁵¹ L.bőv. ANTAL, 2007.

Bródy mint erdélyi kulturális vállalkozó és író?

Bródy kolozsvári tevékenységének vizsgálata során feltevődik a kérdés, hogy mennyiben voltak sikeresek ezek a vállalkozások, miért voltak Bródy lapjai rövid életűek. A *Magyarság* című lap is, akárcsak az általam részletesen vizsgált *Erdélyi Képes Újság* és melléklapja egy félévet élt.

Az *Erdélyi Képes Újság* és a *Kolozsvári Élet* megjelenésekor nem voltak túlságosan bizakodóak a lap anyagi oldalát tekintve, de a közvélemény pozitívan figadta az új lap megjelenését: „Az *Erdélyi Képes Újságról*, *Kolozsvári Életről* a legkedvezőbben nyilatkozik a budapesti sajtó. Úgy írják, hogy jó és szükségét pótol. Hogy szükség volt rá, bizonyítja az is, hogy az újság indításra szokatlan időben, pénzsűk világban: várákoson felül jelentkeznek az abonensek. E nem várt arányú pártfogáshoz képest az új lap kiadóhivatala és szerkesztője is többet áldozhat a kiállításra, s a képekre- a jövőben.”⁵² Habár a lapnak már az elején lehettek nehézségei, először április 29.-re tervezték a lap megjelentetését, de csak május 5.-re készült el. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy folyamatosan több újítási tervvel is bízta a közönséget.⁵³ A lap viszont október 7.-én elbúcsuzik olvasóitól: „[...] hát meg kell elégednünk a dicsőséggel, hogy úttörők voltunk. Majd jön utánunk egy erősebb és türelmesebb.” Az megrendelők egyre inkább elmaradtak a laptól és így problematikusá vált a képi- és más anyagok begyűjtése is.

Tehát egy próbálkozásról van szó, amely több tekintetben is jelentős volt. Hiszen Bródy Kolozsvárt és Erdélyt tette a lapok főszerepőivé, a kolozsváriaknak és az erdélyi olvasóközönségnek szánta. Regionális jelleget adott neki és társadalmi, szociográfiai vonulata igen erős volt. Ugyanakkor Bródy *kettős* kötődését figyelhetjük meg: egyrészt folytatja a pesti irodalmi életben felvállalt irányvonalat, másrészt meg helyi szinten is játszik, egyfajta kettős identitást és identifikációt alakít ki.

Jelentős vállalkozás volt abból a szempontból is, hogy rálátást nyújt a századvégi kulturális-, társadalmi-, szociográfiai kérdésekre. Bródy kolozsvári

⁵² Erdélyi Híradó, máj.14., *Kolozsvár* című rovatban.

⁵³ L.böv. EKÚ, jul.28., 13.sz., „ezután gazdagabb lesz: szeptembertől zenemelléklet; októbertől ingyenes könyvalakú regénymelléklet; kolozsvári képek egymást fogják követni; kolozsvári egyetem karának arcképei; kolozsvári városi tanácsosok, erdélyrészi írók képei; nemzeti színház gyűjteményes képe.”

publicisztikája megvilágítja nemcsak a korábbi, hanem későbbi szerepköreinek jellegét is. Ugyanakkor a századvég eszmetörténeti-, irodalomtörténeti- és sajtótörténeti vonulatában is helyet kell adni Bródy kolozsvári publicisztikai tevékenységének. Bródy újságírói és szépírói szerepkörére mutat rá kolozsvári tevékenysége, amely nem elhanyagolható része az életműnek sem.

Irodalomjegyzék

ANTAL, 2007

Antal Orsolya, *Az (újság)írói szerepvállalás módoszatai Bródy Sándor publicisztikájában*, mesteri dolgozat, szakirányító: T. Szabó Levente.

BRÓDY, 1884

Bródy Sándor, *Nyomor*, Révai Testvérek Bizománya, Budapest

BRÓDY, 1888

Bródy Sándor, *Emberek*, Singer és Wolfner kiadása, Budapest

BRÓDY, 1888

Bródy Sándor, *Faust orvos*, Singer és Wolfner kiadása, Budapest

BRÓDY, 1893

Bródy Sándor, *Don Quixote kisasszony*, Magyar Nyomda kiadása, Budapest

BRÓDY, 1969

Bródy Sándor, *Színészvér*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

BRÓDY, 1973

Bródy Sándor, Rembrandt in A nap lovagja. Az esüst kecske. Rembrandt, Kriterion, Bukarest

GYARMATI, 2005

Gyarmati Zsolt, *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*, KOMP-PRESS, Kolozsvár.

KOZMA, 1972

Kozma Dezső, *A valóság igézete. Írók kolozsvári szerkesztőségeiben*, Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

NEMES, 2005

Nemes Emőke, *Budapest szövegei. Városrepresentációk a 19. század végének prózairodalmában*, államvizsga dolgozat, szakirányító: T. Szabó Levente.